

ԲԱԶՄԱՎԷՊ

ԺԹ ՏԱՐԻ, ԹԻԻ 10

1861

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 1

ԱՌԱԿԱԽՕՍ ՍԵՐՈՎԲԷՆ (Տես կրես 265)

ԺԻ

Յառաջադիմութիւն :

Սիւնի այսչափ ծանօթութիւններ, այսչափ արհեստներ ու գիտութիւններ մարդս մէկէն ձեռք ձգեց : Ոչ այլ այն պիտի ձիւքով միգոր լ'ստուած իրեն միայն տուած է . որ է՝ յառաջադիմելու կարողութիւն : Ինչուան հիմա մեզուները դեռ լ'ստանայ ժամանակուան պէս քննենք կը շինեն . թուշուններն ալ լ'ոյայ տապանին մէջ ոնանկ հիւսած են իրենց բոյները՝ ինչ որ կը տեսնես այսօրուան օրս քու կամարակապներուդ և ցանկերուդ վրայ : Ինչհասկառակն մարդըս ոտն առ ոտն կատարելագործեց իր արհեստները : Որչափ ատեն կեցաւ առանց կերակուրներն աղելու և հացը խմորելու : Օտնց կ'ընէմ յիշելու ժապաւէն ու կտաւ հիւսելը, գուլպայ¹,

1 • Գուրեմնու Լէա հնարեց 1589ին գուլպայ հիւսելու կերպը : Սկիզբից Յակոբ առաջնոյն նամակներէն մէկը ունինք, որուն մէջ թագաւորը

զիւարկ և հողաթափ շինելը : Հոով մայեցիք որ այնչափ անուն ձգած են պատմութեան մէջ, ոչ պատուհաններուն ապակի կը դնէին, ոչ ակնոց կը ճանչնային¹, ոչ ծխան, ոչ բիւրեղեայ հայլի, ոչ ասպանդակ ձի հեծնելու, ոչ նամակատուն, և ոչ իսկ կտաւէ շապիկ : 1400 տարի առաջ շերամին ինչըլլալը չէր գիտցուէր, և մետաքսը ոսկիի կշիռքով կը ծախուէր². Հազիւ 700 տարի կայ որ Խտալիոյ մէջ կը մշակուի և հոնտեղի մեծ հարստութիւնն է :

Պար կոմսին կ'աղաչէ որ իր մետաքսեայ գուլպաները փոխ տայ, որպէս զի կարենայ վայելուչ կերպով ընդունիլ Սպանիոյ դեսպանը :

1 • Կ'ըսեն թէ Սալվեմոյ Արմադոյ փորեկնտիացին, որ 1317ին մեռաւ, ճարտարեց ակնոցը :

2 • Հոովմայեցի կայսերաց մէկը յանդիմանեց իր կինը՝ մետաքսէ զգեստ մը շինել տալուն համար ըսելով որ շատ սուղի կը նստի : Չինաստան շերամներն իրենց բժոժները բացօդեայ տեղ կը շինեն . ուսկից երկու կրօնաւորներ իրենց եղէգնեայ դաւազանին մէջ դրած քիչ մը սերմ բերին . և հիմա անկէ սերած են բոլոր Եւրոպայի շերամները : 1130ին սկսաւ Սիկիլիոյ մէջ ծաղկիլ մետաքսի առուտուրը :

Նախնիք ժամացոյց չէին գիտեր, և առ-
ջինը 1345^{ին} Խտալիա Բատուայի աշ-
տարակին վրայ դրուեցաւ Բնտոնիոս
Տոնտիի ձեռքով: Սեր Հարցն օրերը
սրտտուհաններուն վանդակալեղի չէր
դրուեր, և ասոնց նման ուրիշ հիմա-
կուան դիւրութիւնները չկային: Տես
Թէ ինչպէս ամէն բան առաջ կ'երթայ:

Իսոր պատճառը՝ վասն զի ամէն տեղւոյ մարդիկք մէկ ընտանիք մը կը կազմեն, որ հետզհետէ իւրաքանչիւրին հընարած գիւտովը կը զարգանայ: Երդկային ազգը կրնաս իբրեւ առանձին անհատ մը մտածել, որ որչափ տարիքով հասուննայ, այնչափ բան կը սորվի և լաւ կ'ապրի: Եր ծերերուն գիտյածները գիտնալներնէս զատ՝ գիտենք նաև իրենցմէ վերջը ճարտարուած բաները: մեր զաւկրները մեզմէ աւելին պիտի գիտնան, և յուսանք որ շատ լաւ գերազանցեն:

Իսկ յառաջագիմու թիւնը ամէն բանի մէջ կ'երևայ : Բայց ճաշակ մը տալու համար թէ ինչպէս արհեստները երթալով կը բարկընան, ցուցնեմք զի մարդկանց մէջ հաղորդակցութեան կերպերուն զարգացումը : Ըրչափ որ մարդիկ առանձնացեալ ասորին, այնչափ անասնոց կը մօտենան . իսկ որչափ միանան՝ այնչափ աւելի թէ իրենք զիրենք և թէ զուրիշները կը ճանչնան, կը սիրեն զիրար և իրարու կարեկից կ'ըլան, աւելի բան կը սորվին, մէկգի կը ձգեն կանխակալ դատմունքները և յամսուութիւնը . և մէկուն գըտած գիւտը միշտ ամէն տեղ ամենուն կը ծառայէ :

Ուրեմն կը կարօտին մարդիկ փոփոխակի հաղորդել իրարու իրենց մտածութիւնները, ծանօթութիւնները և ունեցածները. և աս բանիս համար հարկաւոր են նախ շոգեշարժ մեքենաները, երկրորդ՝ գիրք :

၁၇

Գիր .

Սկզբան մարդիկ իրենց գաղափարները տղայոց և տգիտաց պէս խօսքով միայն կրնային իրարու հաղորդել. հետեւաբար չէին ալ կրնար հեռու տեղ լուր ղրկել և առնուլ, և ոչ իսկ իրենց մտածութիւններն ու գիւտերը աւանդել ապագայից : Այլան ոմանք որ խօսքերը նշաններով աչքին առջևը հանել սորվեցուցին, և մտածելով մտածելով գտան որ բոլոր լեզուաց¹ անհամար բառերը մօտ հինգ հնչմունքներէ և անհինգ հնչմանցքսան զուգադրութիւններէ բաղկացած են². ուստի նշաններ հնարեցին ան հնչմունքները բացատրելու, որք են ձայնաւորները, իսկ զուգադրութիւնքն՝ բաղաձայնք. և աս քունի մը տառերով կրցան բացատրել բովանդակ խօսքերը և բոլոր ծնած և ծընելիք մտածութիւնները :

Նինացիք մեր այբուբենին 38 նշանագիրներուն տեղ ունին 80,000 . անոր համար մեր ամէն գիրերը քիչ օրուն մէջ դու կը սորվիս , իսկ անոնցը բոլոր մարդուս կեանքը պէտք է . ասկէ է որ քիչ հոգի տեղեակ են Նինաց լեզուին . Եւսոնց գիրը վերէն վար կ'երթայ . իսկ Նրէիցն՝ աջէն ձախ : Եւրիշ ազգեր հնարեցին , Բէկէնական գաւառը , որոնք էին ձւեր , գծեր , քառակուսիներ , քաշուածքներ , բայց կարգալը շատ խրճին : Եւսանկ են Եգիպտոսի բրգանց վրայի դրոշմուածները : Բայց այբուբենին այս պարզ գիւտը անանկ գերազանց ու զար-

1. Ծանոթ լեզուները մօտ 2000 հն, իսկ գա-
ւառականները (թերևս 10,000 • Եւրոպայի մէջ 53
լեզու կը խօսուի :

2. Հեղինակը լատին այբուբենին 24 նշանագիրներովն հաջիւ ընկելով կը գտնէ որ իւրաքանչիւր տառը նախ մէյմէկ, վերջը երկերկու, երեք երեք, և ասանկ շարունակաբար, քովէ քով՝ գրուելով, 1, 391, 724, 288, 887, 252, 999, 425, 128, 493, 402, 200 զուգագրութիւն կ'եղէ: Ո՛րչափ ևս առաւել կրնան մեր 38 նշանագիրները զուգագրութիւններ հանել:

մանալի է քան զայլս, որ անհնարին կ'երևայ մարդու գիւտ կարծել. հասլաթ է Լատուած սորվեցուցած ըլլայ, ինչպէս խօսիլը սորվեցուց:

ԲՆՋի բերան սրածայր երկաթով մը՝ մետաղէ, տախտակէ կամ քարէ պնակիտներու վրայ կը գրէին, որ թէ տարժանելի էր և թէ շատ բան չէր կրնար գրուիլ: Ետոյ մտածեցին ոչխարի մորթ կամ մագաղաթ գործածել, արմաւի տէրև, ու եգիպտական տեսակ մը պրտու՝ ըստուած եղեգին կեղևը: Բայց այս պըրտուեայ թուղթը շատ սուղի կրնատէր և քիչ հոգի կրնային զայն ստանալ:

Քրիստոսէ հազար տարի վերջը, սկսան բամբակէ թուղթ շինել. յետոյ 1100^ն Բատուայի մէջ հնարուեցաւ մեր հիմակուան գործածածը, զոր ասանկ կը շինեն: Կը ժողվեն կտաւի ցիցոտիներ, կը լուան, կը թրմեն, սանդի մէջ կը տեղաւորեն, ուր անդադար քանի մը սանդիտուռնք ջրին զօրութեամբ շարժելով կը ծեծեն լաթերը, որ խիւսի պէս բան մը կը դառնան: Եւ խիւսը կը դնեն տաք ջրով տաշտի մը մէջ. յետոյ մէկը քիչ մը ան խիւսէն առնելով, կը լեցնեն կաղապարին մէջ, որ փայտէ է, յատակն ալ արուրէ թելերով՝ մաղի նման. ջուրը կը վազէ, և մնացած նիւթը թղթի թերթ կը ձևանայ:

Եւ թերթերը կը ժողվեն ու չուխայի կամ թաղիքի վրայ կը տարածեն, վերջը մամուլի տակ կը ճզմեն պնդացրնելու և բարակցրնելու համար: Եորնալէն ետքը որպէս զի չպտղի՝ կաշիի կտորներով եռացած ջուրի մը մէջ կը խոթեն. վերջը դուրս կը հանեն, կը չորցնեն, ու կը յղկեն, և թերթ թերթ ծալած կը ծախեն:

Իմացա՞ր ուրեմն, ագնիւ պատանեակ, ցնցոտիներով այս գեղեցիկ թուղթը կը շինուի: Եւ որ համար կ'ըսէր առակախօս Սերուբէն որ ամենէն խեղճնիւն ալ բանի կրնայ գալ և ամենէն խեղճ մարդէն ալ կրնայ բան սորվուիլ:

Շին առեն սղտի եղէգներ գոյներու մէջ թաթ խեղով անանկ կը գրէին. մենք

1 Իս. Papiro.

կը գործածենք թանաք և փետուր:

Եւ անկով գրելը դիւրացաւ. բայց աւմէն գիրք պէտք էր ձեռքով օրինակել: Իսկնք թէ յիսուն աշակերտ ժողուած ենք հոս. հիմա այս կարգացած զրքերնիս ունենալու համար, պէտք էր որ ամենքնիս օրինակէինք, և գիտէք թէ ինչ ձանձրութեամբ և ինչպիսի ատեն կորսնցրնելով: 500 տարի առաջ գիրք մը սակաւագիւտ բան մը ըսել էր, և այնչափ օգտակար ու գեղեցիկ տեղեկութիւններ քիչ հոգի կը վաղէին:

Եւս պակտութիւնս ալ տպագրութիւնը լեցուց: Իսկ մը կապարէ ա, բ, գ, և այլն, տառերը թախեցին, որոնք իւրաքանչիւր զատ զատ խորշերու մէջ կը պահուին: Կրաշարը մէկիկ մէկիկ կ'առնէ այս գրերէն, և անոնցմէ կը կազմէ բառերը, բառերով աղղերը, զորոնք տակէ տակ շարելով երես կը ձևացնեն: Եւ որ երեսները շատնան ու սխալներն ուղղուին, շիտակ տեղոյ մը վրայ կը շարեն, և գրանով մը եղոտ թանաք քսելէն վերջը թաց թերթ մը վրան կը դնեն ու մամուլով կը ճզմեն, որպէս զի գիրերը տպուին: Եւ ատեն տպած թերթն հանելով և գրերուն նորէն թանաք քսելով՝ երկրորդ մը կը տպեն, նոյնպէս հետզհետէ ինչպիսի օրինակ որ կ'ուզեն ան գրուածքէն կը հանեն, և փռելէն, չորցնելէն ու ծալելէն ետքը ան թերթերը գիրք կը կազմեն. իսկ նշանագիրները քակելով դարձեալ իրենց խորշերը կը ցրուեն ու ինչ ատենուան համար: Եւ ասանկ քիչ ժամանակուան մէջ և նուազ ծախքով կը շատցնեն գրուածքի մը օրինակները, և կարեւոր ծանօթութիւնները կը տարածեն ամէն տեղ:

Եւս հրաշալի գիւտս Յովհաննէս Առգգեմպէրի գերմանացին հնարեց 1440^ն, հանդերձ իր Գաուդ և Էոֆֆէր ընկերներով: Իտալիա 1467^ն մտաւ տպագրութիւնը և ուրիշ արհեստներուն պէս կամաց կամաց կատարելու թեան հասաւ: Կան հիմա անանկ մամուլներ որոնք վայրկեանի մը մէջ 300 էրես կը տպեն: Եւ անի հոգի և քանի

տարի պէտք էր այսչափ գիրք օրինակելու համար : Սրեմն աղէկ կ'ընէր առաւելաւս Սերովբէն թէ՛ ամէն քան յոստաւէն և ամենայն ինչ յոստաւէն և ժամանակէն , հարգիւններէն և ինչն իրմէն :

Կը շարունակուի :

Ծաղիկ :

Իսկապէս ծաղիկ անունը այնտուն կերուն միայն կը մասնաւորեն որոնք իրենց ծաղկին գեղեցկութեանը համար կը մշակուին , և զարդ և վայելչութիւն են պարտեպնելու , ինչպէս մեխակը , կակաջը , հրանունկը , անեմոնը և այլն : Եւրոպայի բնէ շատ աղքատ է գեղեցիկ ծաղկներու կողմանէ , բայց ի մեխակէն որ Իտալիոյ յատուկ ծաղիկն է . իսկ հրանունկը , անեմոնը , յակնթի բազմութիւ տեսակները , նարկիզն ու շուշանը արեւելքէն բերուած բոյսեր են , բայց արհեստով Եւրոպիոյ մէջ հիմա կրկնապատիկ աւելի գեղեցկացած են :

Իմէն ծաղիկ իրեն առանձին հունտն ունի , ուսկից կը ձևանայ իր ցօղունը : Եւս ցօղունները կամ արմատէ և կամ սոխէ կը սկսին առնուլ իրենց աճումը , որով ծաղիկները գլխաւորապէս երկու կը բաժնուին . մէյմը արմատէ առաջ եկածները , մէյմն ալ սոխէ :

Ծաղիկները բազմացնելու տեսակ տեսակ կերպեր կան , ինչպէս սոխով , մատաղատունկով , հատմամբ , պատուաստով : Եւ որովհետեւ երկայն կ'ըլլայ ամէն ծաղիկ իրեն հունտովն աճեցնելը , անոր համար այս բանիս այլ և այլ միջոցներ կան . հոս խօսինք նախ ծաղիկ մը հունտէ առաջ բերելու կերպին վրայ :

Եւս ամէն հունտերէն որ ձմեռը կը դիմանան , ոմանք մասնաւոր ածուի մը մէջ կը տնկուին միատեղ , որպէս զի չափաւորապէս մեծնալէն ետեւ ուրիշ տեղ փոխադրուին , ոմանք ալ՝ որովհետեւ ամենադժուարին և կամ անկարելի է

տեղափոխելը՝ անոր համար իրենց յատուկ տեղերը կը տնկուին : Սովորաբար պարտիզպանները այս չորս ամիսներու մէջ կը տնկեն ծաղկի հունտերը , այսինքն փետրուար , մարտ , ապրիլ , մայիս . բայց կան ալ որ բոլոր տարին կրնան տնկուիլ :

Հունտեր տնկելու ածուին մէջ նախ լաւ պարարտութիւն դնելու է՝ վրան կէս ոտնաչափ բարձրութեամբ լաւ մաքրուած պարարտ հին հող . ութը կամ տասը օր ետքը երբոր այս ածուն կը պատրաստուի , և արեւու ջերմութե սաստկութիւնը կ'անցնի , ան ատեն կըրնան հունտերը ցանուիլ՝ իւրաքանչիւր տեսակը առանձին առանձին որոշելով . ետքը բթաչափ մը թանձրութեամբ հողով ծածկելու է , և մանրամաղ ցընցուղով մը ոռոգել ստէպ՝ եթէ հողը չորնալու ըլլայ : Հունտերը քիչ մը մեծնալէն ետեւ կրնայ մեծ ցնցուղով ալ ոռոգուիլ , ու թէ որ ջրին առատութենէն հողէն դուրս ելլեն մատղաշ ծիկներուն արմատները , քիչ մը հողով վրանին նորէն ծածկելու է : Եւ որ եղանակը առաջ գնացած է ու վախ ըլլայ որ ցուրտ գիշերները փնաս մը բերեն , ան ատեն պէտք է վրանին ծածկել : Եւ ծածկոցը պէտք է որ քիչ մը բարձր ըլլայ հողուն վրայէն և ամէն կողմանէ լաւ պատսպարուած , որպէս զի ներս սառոյց չմտնայ : Եւ երբ ածուն վրայ զարկած միջոց՝ կրնայ վերցուիլ ծածկոցը , և երբոր արեւն անցնի նորէն գոցելու է . բայց թէ որ սառուցէ վախ չըլլայ գիշերն ալ բաց թողուլը փնաս չբերեր . միայն թէ ուշադիր ըլլալու է աս բանիս , վասն զի երկու ժամուան սառոյցը կրնայ բոլոր հունտերը փճացընել :

Երբոր այս հունտերը կը ծլին ու փոխադրուելու պատշաճ բարձրութեան կը հասնին , որ և իցէ տեղ կրնան տնկուիլ , միայն թէ հողը լաւ ըլլայ և տեղը աղէկ փորուած ու փափկացուցած : Տնկելէն անմիջապէս ետքը ջուր տալու է , և առջի ամիսները գրեթէ ամէն օր՝ եթէ յանկարծ հողը ցամքի ու ան-